

ОТ „НАРОДНА“ КЪМ „ДЪРЖАВНА“ ИСТОРИЯ

Тодор Попнеделев

С Освобождението на България през 1878 г. обществото ни било поставено в нова цивилизационна среда, различаваща се съществено от дотогавашните условия на османската политическа власт. Появяват се нови фактори с положителен и негативен заряд, които започват да диктуват българското развитие. Сред първите са възстановяването на държавността след столетия чуждо владичество, което дава възможност натрупаните идеи и енергия през Възраждането да се вложат в устройството на новите български институции и структури. Първата Конституция – Търновската, приета на 16 април 1879 г., отговаря на цялостното развитие на обществото ни тогава и едновременно с това, благодарение на демократичните си принципи, създава стимули за устойчивото му развитие. Българската интелигенция и проходащите политици, осъзнавайки своята отговорност пред нацията, започват да прилагат европейския опит в новите условия, за да осигурят устойчиво развитие. Заедно с тези стимулиращи фактори, съдбата на нацията ни се диктува и от редица задържащи и дори отрицателни условия от вътрешно и външно естество. Българите трябва да се „учат“ да градят собствена държава. Недостигат професионално подготвени хора за различните ресори на управлението, чиновници, законовата регламентацията е все още непълна, а и неразбираема за много хора. Все пак най-отрицателно върху състоянието на обществото ни се отразява разпокъсването на българите, след Берлинския конгрес (юни-юли 1878) в различни държави, с различен политически статут. Изградени са Княжество България, което е васално на султана, разполагащата с административна автономия област Източна Румелия. Голяма част от нацията ни остава да живее в Македония и Одринска Тракия под пряката власт на Цариград, а на други части от нея е отредено да попадне в пределите на съседните държави Румъния и Сърбия. Този нерешен национален въпрос, определящо диктува насоките на цялото българско развитие в края на XIX и началото на XX век.

Именно тази среда налага и изискванията пред личностите, ангажирали се с ръководството на обществото ни след Освобождението. Те, поемайки тази отговорност, започват да се стремят чрез модернизацията, „европеизацията“ на държавата, да решат многобройните национални, политически, икономически и духовни проблеми. Едно от многобройните средства, които използва българския политически елит и интелигенция, за да ги решат било въвеждането и утвърждаването сред обществото на

научнообосновани исторически знания. Проникването им се осъществява чрез създаването на редица научни и културни институции, чрез периодиката – списания, вестници, чрез монографични и популяризаторски издания. Съществена роля в тази посока изиграват и интелектуалните потребности на българския културен елит да развива духовността на нацията чрез създаване на специализирани исторически произведения и обществени структури, които въвеждат научни знания за миналото сред обществото. То, от своя страна е „отворено“ към тази политика, още повече че е „свикнало“ да живее с историческото знание, което до голяма степен го е съхранявало и стимулирало за развитие през Възраждането.

Напредъкът, културното развитие на всяка държава винаги се е определяло от нивото на просветата в нея.

Българското училище след Освобождението е трябвало да отговори на новите нужди в сферата на администрацията, икономиката и политиката. То е трябвало да издигне културата на всички съсловия, за да ги сближи с напредналите европейски нации и да отвори вратите на техните университети за българските младежи.¹

Новите насоки на българската образователна система след Освобождението се полагат още по време на Временното руско управление от проф. Марин Дринов. Той като управляващ Отдела за народното просвещение и духовните дела, създава Привременен устав за народните училища (август 1879 г.)² В него се налага принципа за единно ръководство за училищата, задължително първоначално образование за всички поданици на Княжеството. Този принцип е утвърден чрез чл. 78 на Търновската конституция. Въведена е нормата за уеднаквяване на всички училища от дадено ниво по учебен план и програми.³ Привременния устав разпростира действието си и върху автономната българска област Източна Румелия. Там Областното събрание доразвива чрез необходимите актове светското и демократично начало от документа на М. Дринов.⁴ С течение на годините, резултат на ред нормативни актове, закони и правилници, въведени в България започва да работи адекватно на европейската практика образователна система. Тя се разпростира окончателно върху Източна Румелия след 6 септември 1885 г., когато тя се присъединява към Княжеството. Използвайки разумно опита на държави като Русия, Германия, Франция и Швейцария, нашите политици съумяват във времето до Балканските войни да изградят разгърнатата структура от училища.⁵ Като водещи характеристики на образователната система се налага държавният ѝ, светски характер, единство на системата, приоритет на реалното над класическото обучение. Съществува пълна приемственост между отделните степени – долен, среден и горен курс. Напълно са изравнени мъжките и девическите училища. Държавната закрила води до евтино образование, позволяващо голяма част от българските деца да посещават различните степени.⁶ Интересът към образоваността се засилва и от факта, че тя осигурява по-висок социален статус и потенциал за участие в политическия живот на страната.

Задачата на българското общообразователно училища в интересувания период отговаря като цяло на тази, заложената в повечето европейски училища. Целта на основното училище е да запознае децата с националната култура, а на средното – да обогати знанията им с информация за развитието на другите европейски народи и цялостния напредък на човешката цивилизация. В тази връзка в основата на обучението в народните училища стоят българският език, отечествознанието (българска история, география и гражданско обучение), християнската религия и естествознанието, с оглед природата на страната. В прогимназията и гимназията акцента също е поставен върху родния език и литература. Водещо място заемат българската история и география.

Наред с тях се изучават активно обща история, световна география, философия, точни и природни науки, чужди езици.⁷

Този общ поглед говори ясно за целенасочената политика на държавата чрез училищата методично да въвежда научнообосновани и то в голям обем знания, сред подрастващите поколения. Чрез тях, поради възрастта на възприемащите, се залагат устойчиви образи и представи за епохи, за личности, събития от българската история, за нашите съседи и останалите народи в света. Рисуват се примери за подражание или отхвърляне, гради се национално самочувствие, а също се подсказват целите на обществото в съвременността.⁸

Постигането на тези цели се осъществява и чрез учебниците по история и учебните помагала по предмета. Един от първите гимназиални учебници по история, останал трайно в обръщение е създаден от Стефан С. Бобчев на база на „История на българския народ“ от чешкия професор Константин Иречек.⁹ Публикувания през 1881 г. учебник заимства цели пасажии от „История...“, която обхваща хронологически древността на Балканите до учредяването на Българската екзархия (1872). Допълнителната от С.С. Бобчев информация обхваща времето от Априлското въстание (1876 г.) до Берлинския конгрес. Заедно с този учебник се ползват и други, преводи, предимно от руски автори.

От началото на XX век всички учебници се утвърждават от Министерството на народното просвещение след конкурс. Те са изработени по предварително утвърдени учебни програми за различните степени на образование и класове. В държавните училища задължително се учи един и същ учебник, без да се допускат алтернативи. Авторите и учебници обикновено са опитни учители, по рядко университетски преподаватели.

Учебното съдържание за трето и четвърто отделение включва – „Отечествознание“. Това са кратки разкази, понякога с приказен характер и изразни средства, отнасящи се за мястото на България на Балканите, за нейните съседи и минало до 1396 год., падането по османската власт. Останалата част от българската история до съвременността, поднесена по същия маниер, е предвидена за четвърто отделение.

В прогимназиите и гимназиите обучението по история се осъществява с два големи дяла. Първият цикъл представя българското минало в две части, а именно – от най-древни времена до завладяването на Царството от османците първи дял, а вторият – включва събитията и процесите от началото на XV век до съвременността. Вторият цикъл включва самостоятелното изучаване на Общата история в две части: Античност и Средновековие; Ново време и Съвременност. В последния клас на гимназията се учи Българска история в пълните си граници. Прави впечатление, че при първия (прогимназиален) дял в съдържанието на учебниците задължително се включват от 2-3 до 5-6 теми от общата история. Във втория (гимназиален) дял е отделят до 2-3 урока за славянския свят, Балканите, Османската империя и т.н.

В учебниците по „Отечествознание“, така и в тези по Българска история се включват елементи на гражданското образование и възпитание. Акцентира се върху държавните символи, върху мястото на българите в балканския и европейския свят. Повечето от учебниците са достъпни за отделни възрастови групи поради стилистиката, използвана от авторите им и богатите илюстрации. Това се определя и от добре дозирания фактически материал в отделни уроци.

Така българското училище, поради факта че обхваща значима част от младото поколение на страната, се превръща в един от основните фактори за навлизането на

научни исторически знания. Те се натрупват във времето методично и остават устойчиво в съзнанието на отделната личност.

+++

Безспорно най-съществена роля за създаването на научни исторически знания и съответно тяхното проникване в общественото съзнание изиграва Софийският университет. На 1 октомври 1888 г. откриването на Висш педагогически курс в София поставя началото на висшето образование в България. Година по-късно, със закон Висшият курс се превръща във Висше училище, а през 1904 г. – в Университет „Братя Евлогий и Христо Георгиеви от Карлово“.10 Още от първите си стъпки новата институция се насочва към историческо познание, първото му отделение (факултет) е Историко-филологическото. Силният „исторически уклон“ тогава личи и в общите предмети, четени в по-късно откритите други отделения на Висшето училище. Преподават се: История на философията, История на педагогиката, История на българската и всеобща литература, История на българския език, История на българското право и т.н.11

Още в самото начало на висшето образование по история, съобразно със статута на Съвета на преподавателите, предвижда не само подготовка на учители, но и на личности, способни сами да извършват изследователска работа.12 В същност целите, идеите които се преследват със създаването на Университета и ролята му като преподавателски, научен и културен институт, най-добре са отразени в публикации на двама от неговите преподаватели – Иван Шишманов и Димитър Агура. В списание „Мисъл“ Шишманов пише статия: „нашето Висше училище“.13 Там той отстоява виждането, че ролята на Университета е не само да подготвя учители за средните училища, а основно да създаде „една по-хомогенна интелигенция, възпитана на национална почва“. Тя би могла да се роди „само в родния край в тясна връзка с народа“.14 Ученият вижда функцията на Университета и като фактор, който ще позволи на българите да бъдат приети в семейството на цивилизованите народи. За целта той счита, че на нашата интелигенция и общество трябва да се вдъхнат ценности чрез образованието, „идеали, основани на едно по-дълбоко съзнание на нашите народни, веществени и нравствени сили на нашето минало и на един точен анализ на нашия народен характер, а не само мними исторически права“. След това заключава: „Един национализъм, както го разбираме ний – ето от какво имат нужда нашите млади – като залог на нашето общо бъдеще и като противодействие или коректив на тия криворазбрани, космополитични идеи, които захващат да зашеметяват главите им – един национализъм, очистен от всички стръвни апетити, а нашият обратно, с всички хуманни идеи, които движат днес човешкото общество. Тоя национализъм може да го даде на нашата интелигенция най-точно един национален Университет“.15

Димитър Агура в статията си „Висшето училище в София“, публикувана в списание „Български преглед“,16 доразвива позицията на Ив. Шишманов. Той счита, че „основаването на Висшето училище отговаря на нашите нужди, отговаря в същото време на нашето стремление към прогрес, на нашето желание да закрепим на народната си културна индивидуалност между нашите съседи“.17

Първите студенти в България са 43, а от тях 28 по история. Те тогава са могли да слушат само курсове по история на източните народи, начала на културата, обща славянска етнография и диалектология.18 Усилието на първия ректор Александър Тодоров - Балан води до провличането на нови квалифицирани лектори, с което се

разширява и кръга на курсовете за студентите-историци. Започват да се изучават Всеобща история, Всеобща история на литературата, История на философията, а като общи задължителни предмети – старогръцки, латински език, френск или немски език, българска история¹⁹, педагогика, логика, психология.²⁰ В Историко-филологическото отделение още през 1888 г., започва да се създава библиотечна сбирка чрез приемане на дубликати от Народната библиотека.²¹

Нов момент в развитието на висшето образование е приетият от Народното събрание Закон за Висшето училище (22 януари 1894 г.).²² В Историко-филологическия факултет, освен специалностите история и география се обособяват славянска филология, литература, философия и педагогика. Променят се учебните планове, увеличават се дисциплините и хорариума, създава се исторически семинар. Той трябва да стимулира обсъжданията на реферати и създаването на самостоятелни научни изследвания в областта на общата и българската история.²³

В новите условия нуждата от квалифицирани преподаватели все повече нараства. Назначаването като доцент на Васил Златарски, завършил в Санкт Петербургския университет и специализирал археология в Берлин и по-късно на Гаврил Кацаров, възпитаник на Лайпцигския университет, не решават проблема. Той се задълбочава още повече от факта, че от 1901 г. аудиториите навлизат и завършилите гимназия девойки. Още през учебната година 1902/1903 г. в специалност история се записват първите 24 студентки.²⁴

Отново през същата година Историко-филологическия факултет има вече 12 катедри, представяни от 12 редовни професори, 6 доцента и 5 лектори. Историческите катедри са 5, две от които смесени, а именно: Катедра по стара история и история на източните народи; Катедра по средна история; Катедра по българска история и история на балканските народи; Катедра по класическа филология и археология; Катедра по география и етнография.

С указ на княз Фердинанд от 26 януари 1904 г., е публикуван Закон за Университета.²⁵ Образованието по история става университетско, което дава нови възможности за развитието му. Новият учебен план на Историко-филологическия факултет (1906 г.) обособява историята като самостоятелна специалност, извеждайки географската специализация от нея. За по-добрата подготовка на студентите Академичният съвет решава да започне издаването на „Университетска библиотека“ (1909 г.), предвиждат се улеснения при публикуването на преводна учебна литература. тази политика трябва да допълни все още бедната тогава библиотека на Историческия семинар²⁶, а и да популяризира историческите знания сред по-широки кръгове на обществото.

Законът за народното просвещение от 1909 г. затвърждава тенденцията към усъвършенстване на висшето образование по история. Увеличен е броя на катедрите в Историко-филологическия факултет на 18, а също в рамките му е създадена Специалност по история и археология. Тя се гради чрез 4 катедри: Катедра по българска история; Катедра по история на балканските народи; Катедра по история и археология на източните и класически народи и Катедра по средна и нова история. Споменатият закон 1909 г. фиксира не само ново стъпало в образователната политика на българската държава, но и за дълъг период от време остава документът, регламентиращ отношенията между образователните и културните институции в страната.²⁷

Извън нормативните документи, съществена роля за налагането на Университета като основен преподавателски и изследователски център за историческата наука, изиграват постъпилите след конкурс личности в него. Сред тях за бъдещите професори

Стефан Романски, Йордан Иванов, Боян Пенев, Георги Дерманчев и Богдан Филев. Те, заедно с по-възрастните си колеги, започват да определят облика на българската историческа наука. Със своите лекционни курсове върху различните периоди и дялове на човешката цивилизация, те дават на студентите възможност за възпроизвеждане на цялата система, подготвяйки и свои последователи. Важна роля в тази посока изиграват и ежегодните срещи между преподаватели от Университета и завършили студенти в средните училища. На тези срещи професорите споделят последните си проучвания върху миналото, които скоро, чрез учителите достигат до школната младеж. Честите контакти дават самочувствие на учителите, затвърждават чувството им за съпричастност към историческата колегия, което рефлектира положително върху пряката им работа в гимназиите. Постига се единство на системата, осигурява се приемственост и стабилност, които повишават културата на възприемане на историческото знание.

За издигането на престижа на историческата наука съдейства пряко излизането от 1905 г. „Годишник на Софийския Университет“. Тогава академичният съвет взема и решение за публикуването на „Известия на семинарите и лабораториите при Университета“. Под редакцията на проф. Любомир Милетич, е издаден и първият том на „Известия на славянския семинар“.

+++

Още в условията на османското владичество, българската нация съумява да създаде своя научна институция – Българско книжовно дружество (БКД) в румънския град Браила през 1869 г. Веднага след Освобождението започват усилия за възобновяване работата му в Княжеството. Инициативата е в ръцете на държавата, но най-вече произтича от Марин Дринов и неговия съмишленик Константин Иречек.²⁸

През есента на 1878 г. започват действията за съживяване на Дружеството²⁹, но завръщането на Дринов като професор в Харковския университет през 1879 г. отдалечава целта. Оттогава К. Иречек и Васил Стоянов (един от създателите на БКД) поемат работата. Макар и далеч от страната, все пак Дринов постоянно се стреми, чрез популярността си в страната и научните кръгове в чужбина да стимулира и облекчи усилията на Иречек. От своята страна той, чувстввайки необходимостта на научен живот в България, прави възможното. В едно писмо до Харковския професор пише: „Изучаването на страната във всяко отношение и просвещение на народа, който е подивял от четене на празни вестници, но и те са му отправили и не чете нищо – ето това ще бъде главната задача на оживяващото дружество. През лятото (1881 г.) ще свикаме Главно събрание и ще предложим нов устав, съобразен с новите обстоятелства“³⁰ набелязват се и мерки за излизане на печатния орган „Периодическо списание“.

Константин Иречек, в качеството си на министър на народното просвещение, през септември 1881 г. свиква Общо събрание на Дружеството, в което участва и М. Дринов. Решено е официално да се възобнови дейността на институцията в София, да се назначи редакционен комитет за списанието и да се приемат нови дописни членове.³¹ В чест на празника на св. Св. Кирил и Методий, на 11 май 1882 г. излиза новата книжка на „Периодично списание“. Предприемат се действия за намиране на сграда за Дружеството и неговата библиотека. Софийската община дарява в центъра на столицата място за построяването им. Държавата се намесва също и осигурява средства за изданието и за поддържане на цялостната дейност БКД.

„Периодическо списание“ веднага привлича интереса на българската интелигенция и стимулира творческата ѝ работа. В отделните книжки преобладават публикации на паметници от миналото, документи, етнографски материали. Продължава предосвободенската черта да се търси романтичния стремеж към самопознание чрез историята, фолклора, литературата, езика. Наред с това се наблюдава и тенденция стремежът към себепознание, да се подчини на модерното научно осмисляне, чрез принципите на позитивистичното направление в хуманитаристиката. От 1884 г. нарастващата научна продукция налага Дружеството да открие новата поредица „Българска библиотека“, в която се обнародва монографии и документи с коментар. За отличния прием на тези издания в широките кръгове на българското общество научаваме от едно писмо на Иречек до Дринов – „Книжнината се чете навсякъде с удоволствие“ и продължава „толкова време сме се хранили със златни сънища, обезпокоявани от някои вътрешни тайни съмнения дали работата въобще е осъществима, и ето я във вид съвсем осезаем“.32 Задоволството се допълва и от факта, че и учениците от гимназиите търсят изданието.

През 1884 г., под ръководството на М. Дринов, се провежда Главно събрание на БКД. Приет е нов устав. Обособяват се три клона – историко-филологически, природни и медицински науки и държавни науки (право и финанси). Междувременно значително нараства библиотечния фонд, подновяват се международните контакти, градят се нови. А жалост отпътуването на К. Иречек от България през 1884 г. поставя БКД във време на ниска активност, въпреки че, „Периодическо списание“ продължава да излиза.

Икономическият просперитет на България през първото десетилетие на ХХ век и цялостната стабилност на държавата, се отразяват и върху работата на институцията. През 1912 г. БКД прераства в Българска академия на науките (БАН). Едно от основните ѝ направления продължава да бъде развитието на историческата наука. Все пак като водещ център на изследвания в тази сфера се откроява Университета.

През интересуващи ни период Академията, успоредно със споменатите издания открива и нови като „Списание на БАН“, „Летопис на БАН“, Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ и „Сборник на БАН“. Всички те пряко и активно съдействат за въвеждането на научни исторически знания сред българите.

+++

Създаването на друга важна културна институция в България – Народната библиотека, която също има пряко отношение по интересуващата ни тема, отново е свързано с усилията на двамата учени Дринов и Иречек. През пролетта на 1878 г. Дринов като вице-губернатор на София, заедно с губернатора П. Алабин правят първите крачки – уреждат сграда и осигуряват постъпления на книги (частни дарения и от Софийската община). Така на 8 ноември 1878 г. се открива „Софийската българска публична библиотека“. В началото тя има характер на частно учреждение, но Дринов, който е председател на библиотечната комисия прави необходимото държавата да се ангажира. От 5 юни 1879 г. Българската народна библиотека вече е държавно учреждение. К.Иречек като неин директор през 1884 г. изработва инструкции за управлението ѝ, ползвайки опита на Германия.³³ За кратко време Народната библиотека съумява основно чрез частни дарения да създаде внушителен за тогавашните условия фонд.

Веднага след Освобождението в главния град на Източна Румелия – Пловдив също се изгражда библиотека. Инициативата е на Йоаким Груев. Започва откупуването

на книги от чужди автори, а дарителството значително увеличава фонда на библиотеката. Н 1 май 1882 г. Областната библиотека и музей в Пловдив са вече факт.³⁴ Регламентираният лесен достъп на гражданите до книгите бързо увеличава броя на читателите.

Областният музей получава също насърчение от Йоаким Груев. Той издава окръжни до административните центрове в Областта да подпомагат събирането на надписи, монети, оръжия, съдове от миналото. Дават се и указания за провеждане на разкопки. ³⁵ В музея първоначално се създават три отдела – археологически, нумизматичен и палеографски. Техните сбирки постоянно нарастват.

Изграждането на народен музей в столицата на Княжеството е пряко свързано със създаването на Народната библиотека. Губернаторът на София Алабин започва събирането на археологически старини, монети църковна утвар и дрехи за музея към библиотеката. Предават се открити по време на Руско-турската война (1877 – 1878 г.) старини от руски офицери и учени. Руските власти в страната набелязват мерки за охрана на паметниците от миналото и за недопускането на изнасянето им от България.³⁶

Датата на откриването на Народния музей не е известна, но от 1880 г. се говори за неговото съществуване. И в тази сфера на културното строителство в държавата К. Иречек има принос. В „Главно изложение върху учебното дело в Княжество България“, той набелязва перспективите за развитието на Народния музей.³⁷ По-късно в „Периодично списание“³⁸ публикува ръководство за събиране на археологически и географски материали. Частната инициатива на учения започва да се осъществява едва след държавна регламентация. През 1889 г. Народното събрание приема Закон за издирване на старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия.³⁹ Той не само регламентира, но и стимулира изследователските усилия на нашите учени и уреждането на музея.

Чехът Вацлав Добруски (хоноруван доцент по гръцка и римска археология във Висшето училище) реално обособява народния музей като самостоятелен културен и научен център. До 1910 г. той ръководи институцията и организира съобразно музейните норми сбирките в новата сграда на музея – също в центъра на София. Добруски организира система за набиране на експонати от цялата страна.⁴⁰ Увеличава се не само експозицията на музея, но и се стимулират учителите по места да правят свои проучвания и сбирки. Други двама чехи братята Вацлав и Карел Шкорпил, по време на учителстването си в страната уреждат нумизматични и археологически сбирки към гимназиите в Сливен, Русе и Пловдив.⁴¹

Тържественото откриване на Народния музей става на 18 май 1905 г. 5 г. Софийнци и гостите на града проявяват видим интерес. Експозицията е посетена за няколко месеца от 75 хил. души. Преустройството и разрастването на музея води до обособяването на създадената през 1903 г. етнографска сбирка в самостоятелен отдел.⁴² За неин директор е назначен през 1906 г. Димитър Маринов. Министърът на Народното просвещение проф. Иван Шишманов, една от личностите съдействала пряко за културния подем в началото на ХХ век, е инициаторът към музея да се основе сбирка от документи за Възраждането. Две години по-късно през 1906 г. обособеният Архив на Възраждането е оглавен от Димитър Страшимиров. Той е трябвало да насочи работата си към събиране на материали за политическото ни възраждане. Правилникът на Архива предвижда създаване на четири основни отдела – обществен, църковен, училищен и книжовен. Усилената събирателска работа на Д. Страшимиров води до издаването от него на „Архив на Възраждането“ в два тома.⁴³

Държавата стимулира финансово Народния музей, за да развива археологически проучвания в страната. Те се осъществяват със съдействието на Археологическото дружество (от 1901 г.) и обхващат обекти от Античността и Средновековието.⁴⁴

Моделът, зададен от държавата и образованите личности, подтиква ред учители и будни хора по места да започнат създаването на малки музеи.

В началото на XX век по инициатива на Министерство на народното просвещение се създава Археографическа комисия (от 1914 г. работи към БАН), ръководена от Васил Златарски, Б. Цонев, Л. Милетич, Стоян Аргиров. Тя по същество представлява редакционен съвет, който трябва да издава „по-важните езикови, исторически, етнографски и художествени паметници“, под име „Български старини“.⁴⁵ До Балканските войни са издадени пет тома извори – Добрейшево евангелие; Копривщенски дамаскин от XII в.; Охридски ръкопис на Апостола от края на XII в. Врачанско евангелие от XIII в. Послание на цариградския патриарх Фотий до българския княз Борис.

+++

Съществена роля за въвеждането на научни исторически знания сред българското общество изиграва създаденото през 1901 г. Историческо дружество в София. То обединява съмишленици от Историко-филологическия и Юридическия факултет на Университета и учители – историци и от софийските гимназии. Водещи фигури са В. Златарски, Й. Иванов, Ю. Трифонов, Г. Кацаров, Г. Баласчев, Г. Дерманчев, Ст. С. Бобчев, Ат. Иширков. Посепенно Дружеството се разраства и обхваща около 60 души.⁴⁶ Задачите му са – научно-изследователски, учебно-възпитателни, популяризаторски.⁴⁷ С подкрепата на държавата от 1903 г. започва да излиза научния орган – „Известия на Историческото дружество“. Периодично членовете на организацията изнасят публични лекции с разнообразна тематика. Преобладават теми върху средновековната и възрожденската история на България. Често се изнасят реферати върху Новата обща история, върху археологически и етнографски проблеми, демография, а също върху теория на науката.⁴⁸ Лекциите се радват на добрия прием сред софийската общественост.

+++

Важна роля за проникването на исторически знания сред нацията се пада на периодиката – научна и ежедневници. Голяма част от българската преса е изпълнен със спомени на преки участници на скоро отминалата възрожденска епоха. Като самостоятелни издания се публикуват и много мемоари. Независимо, че в тях героиката често доминира, те съдействат за изпълването на съзнанието на следосвобожденското ни общество с история.

Научната периодика, за разлика от тази литература или масовия и родовия спомен, се стреми да внесе коректив в мисленото на обществото по отношение на това какво е история, кое е ценностното в миналото и как то би следвало да се изучава и представя. Сред научната, извън споменатите досега издания, в тази посока работят още няколко списания. Месечното списание за книжнина и обществени знания „Българска сбирка“ излиза в Пловдив и София от 1894 до 1915 г. Неговите редактори Ст. С. Бобчев и М. Маджаров съумяват да привлекат широк кръг сътрудници от средите на научната интелигенция, което прави списанието едно от най-популярните. На подобен прием се

радва „Български преглед“. Той излиза под редакцията на Д. Агура, Л. Милетич, Ал. Балан, Ив. Вазов, Б. Цонев, Ив. Шишманов. По страниците пишат български и чужди учени по проблеми на историята, културата, етнографията. Георги Баласчев създава и редактира списание „Минало“ от 1909 до края на излизането му през 1919 г. Целите на изданието са: „да следи и оповестява научните вести върху миналото на целокупното българско Отечество ..., да обнародва непознати паметници; да дава в строга научна форма оригинални студии“.49

В научната периодика нашите учени публикуват изследвания върху древността по земите ни, археологически проучвания и теми от Средновековието. Възрожденската тематика, етнографията и фолклора доминират по страниците на издания с популярен характер. Традиционното уважение на българина към книгата, свързано с християнското преклонение пред писаното слово, става важно условие за проникването на научни исторически знания сред нацията.

+++

Водеща роля в тази насока изиграва монографичното изследване на миналото, дело на професионалните ни историци. Те изучават българската история в цялостен хронологичен и тематичен план.

Археологическите проучвания се концентрират най-вече около старите столици - Плиска, Преслав, комплекса около Мадарския конник, Боянската църква до София. Тогава много археологически паметници са описани от К. Иречек. Заедно с него сънародниците му В. Добруски и братя Шкорпил, а също Б. Филов и П. Мутафчиев поставят проучванията върху адекватна научна основа.

Периодът, който доминира в научно-изследователската работа на професионалните историци е Българското средновековие. Относително малкото познаване на нашата история след Освобождението, е налагало тя да започне да се възстановява стъпка по стъпка от времената на основателите на държавата. Друг фактор, който насочва работата на учените към Средновековието е тяхното образование и свързаните с него принципи на работа, характерни за позитивистичното направление в хуманитаристиката. Известен е един от водещите му принципи за генетичната връзка между фактите и явленията, който налага да се търси първопричината за еволюцията им в историческото развитие, а това също насочва към Средновековието. Започват да се изучават различни страни на епохата, но все пак доминират темите за българската държавност и нейното развитие, изграждането на нашата народност, старобългарската култура. Изследват се също правни, икономически и социални аспекти на епохата. Васил Златарски още в края на XIX в. се налага като водещия български медиевист. Наред с него приноси правят Г. Баласчев, Ст. С. Бобчев, Й. Иванов, Ат. Иширков, Ив. Шишманов и младият тогава П. Мутафчиев.

Първите векове на османското владичество (XV-XVII), въпреки негативната натовареност в съзнанието на обществото, също намират своите изследователи. М. Дринов, К. Иречек, а след това Л. Милетич, В. Златарски, Ив. Шишманов, Б. Пенев обръщат внимание на промените в статута на българите в условията на чуждата власт. Особено внимание се отделя на духовността на обществото ни, което се превръща в един от основните фактори за съхранението му. Превеждат се и се публикуват пътеписи на чужденци, преминали с различни мисии през земите ни.50

Възрожденската тематика, поне до края на XIX и началото на XX век, се радва на най-голям интерес в широките кръгове на нацията. Това се диктува от пряката емоционална връзка със скоро отминалата епоха, а също от нерешения национален въпрос. При разкриването на същността на Възраждането, като че ли професионалните историци срещат най-сериозни прегради. Една от най-устойчивите е художествената литература, създадена в самата епоха и непосредствено след Освобождението. Знаяно е становището, че литературата на едно време представя често образа му, а също формира оценката на него. В случая, това виждане звучи още по-убедително като имаме предвид творческия заряд и гений на личност като Христо Ботев. Въздействието на неговата публицистика и поезия са толкова преки върху съзнанието на хората, че създават образи на герои, мъченици, а също и на българи, противници на народното дело. Рисуват се характеристики на Османската империя, Великите сили, съседите ни. Друг писател – Иван Вазов със своите поеми, стихове и романът „Под игото“ действа активно върху представите на Възраждането на следосвобожденските поколения.⁵¹

Пречка пред професионалните историци са и все още несъбраните и необработени документи, както близостта на епохата, което пречи да се осмислят събитията. Все пак учени като Ив. Шишманов и Б. Пенев започват научното проучване на Възраждането с оглед духовността и българите. Църковно-националното движение намира първият си задълбочен изследовател в лицето на Т. Бурмов. Представите за революционното движение започват да излизат от романтичните пелени на мемоаристиката. За това допринася З. Стоянов, но вече Д. Страшимиров.⁵²

С проучването на историята на България след Освобождението, професионални историци рядко се ангажират. Изследването ѝ става приоритет основно на военни, дипломати и икономисти. Засяга се темата за военна история (Руско-турската война 1877-1878 г.; сръбско-българската война от 1885 г.), представят образите на някои от първите ни държавници като княз Александър I, Стефан Стамболов, Симеон Радев прави първият обобщаващ труд върху политическия живот на обществото ни в края на XIX век.

Благодарение на работата на професионалните историци, картината на българското минало се насища с факти, изграждат се устойчиви представи за процеси, които е развивали през богатата ни история. Открояват се спецификите на българското развитие, но наред с това и общите характеристики, повлияли активно върху съдбата на Балканите. В своите изследвания учените съумяват да изяснят влиянията, които българското общество е изпитвало или оказвало върху по-близки или по-отдалечени народи и държави. Представяйки българската история на фона на балканската и европейската като цяло, изследователите изграждат стабилен образ на нашето минало. Едновременно с това те създава условия историческата наука да се отгърси от възрожденския романтизъм, носещ много митове, и обществото ни да получи реалистично знание за историята си.

+++

Навлизането на научни исторически знания сред българското общество след Освобождението следва възрожденския стремеж към самопознание. От друга страна се дължи на целенасочените действия на елита (политически и интелектуален) да използва знанието за миналото като стимул за мобилизация на нацията в новите условия. При осъществяването на тази политика се стига до съчетаване на държавната и частната инициатива. Първоначално водещи са двете столици – София и Пловдив, но

постепенно в съединена България, благодарение основно на местните елити, и провинцията се включва в процеса.

Българското училище, Университета, Академията на науките стават основните източници на научни исторически знания, които обществото възприема с охота. Относително развитата мрежа от библиотеки и музеи насърчава интереса към миналото и създава условия за неговото опознаване. Благодарение на научната периодика и монографични проучвания това започва да става реалност. Изследванията на професионалните историци създават стандарта на научно познание, което започва да се утвърждава сред нацията. Започва да се реализира прехода от устойчивата „народна“ към „държавна“ история. Постига се „цивилизованост“ на знанието за миналото, знание, което дава възможност на българите да се чувстват като единна общност, въпреки политическото им разединение в различни държави.

БЕЛЕЖКИ

1. Алексиев, Н. Нашата училищна политика. С., 1912, с.9
2. Пак там. с.10
3. Йорданов, В. Материали за изучаване на учебното дело в Княжество България, С., 1925,кн. II, с.45.
4. По въпроса виж. Стателова, Е. Източна Румелия (1879-1895). Икономика,политика,култура. С., 1983
5. Колев,В. Димитър Димитров, Люба Коспартова: Летопис на Просветното министерство (1879-2001). С., 2001. с.19-20
6. Алексиев,Н. цит. съч. с. 291-292
7. Пак там с. 322-323
8. Относително големия обем отечествознание в учебните програми предизвиква и критики. Чуват се гласове, че особено в гимназиалния курс трябва да се даде по-голямо място на световната цивилизация, но те поне във времето до Балканските войни не са подкрепени.
9. Иречек, К. Geschichte der Bulgaren, Prage. 1876
10. По въпроса виж. Арnaudов,М.: История на Софийския университет св. Климент Охридски през първото му полустолетие (1888 – 1938). С., 1939
11. Велева, М. Развитие на историческата наука в България след Освобождението. В: Сборник от лекции по следдипломна квалификация. С. 1983. т. V., с. 75.
12. СГОДА, ф. 994 к, оп. II, а.е. 2, л. 5.
13. Мисъл. 1892. Кн. 3-4, с.235-246.
14. Пак там, с.238.
15. Пак там, с.245.
16. Български преглед. 1893,кн.3-4-. С.83-101.
17. Пак там, с.98
18. СГОДА, ф. 994 к, оп. II, а.е. 2, л. 2.
19. Преподаването по история на България започва реално с назначаването на Васил Златарски във Висшето училище през 1895 г.
20. Донков, Р. Сто години специалност История в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В: ГСУ – ИФ. С.1987. том 80, с.9.
21. Пак там, с.8.

22. Държавен вестник, N 13, 18 януари 1895.
23. Попнеделев, Т. За историята и историците в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Исторически факултет 1888 – 2008. С. 2008, с.17-18.
24. Донков, Р. цит. съч. с.12.
25. Държавен вестник, N 19, 26 януари 1904.
26. Донков, Р. цит. съч. с.14
27. Пак там, с. 12-13.
28. За дейността на К. Иречек в България вж Бужашки, Е. Константин Иречек и неговите „Пътувания по България“. В: Константин Иречек. Пътувания по България. С.1974.
29. Документи за историята на БКД. (1878-1911). С. т. II, 1966. с.15.
30. Из архива на К. Иречек, Преписка с българи. С. 1959, т. II. с.150.
31. История БАН, С. 1971, с.40.
32. Документи за историята на БКД, с.37.
33. Христова, Б. Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“. В: София 120 години столица. С. 2000, с.438.
34. Дякович, Б. Исторически преглед на Народната библиотека и музея в Пловдив до Съединението. Пловдив. с.3-9.
35. Пак там, с.21-23.
36. Манафова, Р. Културното развитие на България при Временното руско управление. В: ИИИ С.1986, т.ХХІХ, с.122-123.
37. Из архива на МНП (1878/1879 – 1884/1885). С.1905, с. 408.
38. Периодическо списание. С.1883, кн.5, с.82-104.
39. Държавен вестник, N 13, 17 януари 1890. По въпроса за развитието на музеите в страната вж. Попнеделев, Т., Владимир Станев, Светослав Живков. Държавната политика към културното наследство в България 1878-1989 г. Нормативна база, институции, професионално образование. В: Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. С.2020.
40. Вълчев, Г. Чужденците в българската следосвобожденска култура (1879-1900). С. 2001, с. 212-222.
41. Пак там, с.161-162
42. Радева, М. Политика и дейност на правителството на Народнолибералната партия в областта на културата (1903-1908). В: ГСУ – ИФ. София, 1980, т.69, с.209-210.
43. Страшимиров, Д. Архив на Възраждането. С. 1908.
44. Радева, М. цит. съч. с.208-209.
45. Пак там, с.210.
46. Велева, М. цит. съч. с.76.
47. Бележки за основаването на Историческото дружество. В: Известия на Историческото дружество. С. 1905. т. I. с.4.
48. Велева, М. цит. съч.с.76.
49. Баласчев, Г. Предговор. В: Минало.С.1909, кн.1, с.ІІ.
50. Велева, М. цит. съч. с.98.

51. Попнеделев, Т. Към „История на Априлското въстание“ от Димитър Страшимиров. В: История. С.1996, кн.2.с.27-29.
 52. Велева, М. цит. съч. с.99-104.

FROM HISTORY OF THE PEOPLE TO STATE HISTORY

Todor Popnedelev

The entry of scientific historical knowledge into the Bulgarian society after the Liberation follows the Revival striving for self-knowledge. On the other hand, it is due to the purposeful actions of the elite (political and intellectual) to use the knowledge of the past as an incentive to mobilize the nation in the new conditions. The implementation of this policy leads to a combination of public and private initiative. Initially, the two capitals were Sofia and Plovdiv, but gradually in a united Bulgaria, thanks mainly to local elites, the province also joined the process.

The Bulgarian school, the University, the Academy of Sciences became the main sources of scientific historical knowledge, which the society readily accepted. The relatively developed network of libraries and museums encourages interest in the past and creates conditions for its acquaintance. Thanks to scientific periodicals and monographs, this is becoming a reality. The research of professional historians creates the standard of scientific knowledge, which is beginning to be established among the nation. It is beginning to realize the transition from a sustainable "people's" to a "state" history. A kind of "civilization" of knowledge about the past is achieved, a knowledge that allows Bulgarians to feel like a united community, despite their political disunity in different countries.